

Základní vlastnosti sociálního jevu „veřejné mínění“

**JAN HERZMANN
IVAN TOMEK
PAVEL DVOŘÁK**

Ústav pro výzkum veřejného mínění
při FSÚ, Praha

FRANTIŠEK ZICH

Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

Veřejné mínění je dnes nesporně jedním z významných sociálních jevů a jeho význam neustále roste v souvislosti s růstem úlohy subjektivního činitele v naší společnosti. Prohlubující se socialistická demokracie vytváří stále lepší předpoklady pro to, aby veřejné mínění mohlo aktivně ovlivňovat procesy řízení společnosti, aby v něm vyjádřené potřeby občanů byly respektovány a v souladu s objektivními potřebami společnosti jako celku naplňovány. Rostoucí úloha veřejného mínění na druhé straně vyžaduje, aby se v něm prosazovaly rysy společensky pozitivní, aby mínění odráželo realitu co nejobjektivněji a reflektovalo ji na základě vědeckého světového názoru. Proto se veřejné mínění stává v socialistické společnosti objektem stále intenzivnějšího teoretického i empirického zkoumání, které je — na rozdíl od výzkumů mínění v kapitalistických státech — systematické a spočívá na vědeckém marxisticko-leninském základě. Zvláštního významu přitom nabývají metodologické problémy, a to jak otázky pojetí „veřejného mínění“ jako sociálního procesu, tak otázky metodiky jeho zkoumání, zejména problémy přechodu od primárních, empirických poznatků, získaných v konkrétních výzkumech veřejného mínění, k obecnějším závěrům o stavu a dynamice veřejného mínění jako celku. Zejména po XXVI. sjezdu KSSS a XVI. sjezdu KSČ vystupuje tento úkol do popředí jako jedna ze součástí snahy zefektivnit informace připravované vědeckovýzkumnou základnou pro praktické potřeby řízení společnosti. Tohoto problému se přímo dotkl na XXVI. sjezdu KSSS s. Brežněv [Zpráva 1981].

Potřeba rozvoje metodologických základů sociologie veřejného mínění nachází odezvu i v činnosti Ústavu pro výzkum veřejného mínění při FSÚ v Praze. Jedním z dílčích výsledků úsilí ÚVVM v tomto směru byl článek věnovaný problematice objektu a subjektu veřejného mínění.⁽¹⁾ Studium subjekt-objektové problematiky ve vztahu k veřejnému mínění se stalo základem pro úvahy o veřejném mínění jako specifickém sociálním jevu, který je nutné zkoumat. Dosavadní výzkum veřejného mínění můžeme zjednodušeně přirovnat ke zkoumání kamínků v mozaice, kterou nevidíme jako celek: je dán nějaký objekt — téma výzkumu, jsou sledovány určité stránky mínění v rámci jednotlivých problémových okruhů a je analyzována závislost mínění na vybraných sociálních charakteristikách dotázaných, vytvářejících apriorní diferenciaci subjektu mínění. Jsou zjišťovány také vzájemné závislosti názorů v rámci daného tématu výzkumu. Obrazně řečeno je vybrán kamínek, pak se zkoumá jeho velikost, barva, tvar atd. Chceme-li však poznat větší část mozaiky, obraz, který vytváří, musíme se zabývat nejen jednotlivými kamínky, ale i vztahy mezi nimi,

(1) Jde o stať [Tomek 1982], z níž je převzata dále používaná terminologie týkající se objektu a subjektu veřejného mínění.

tedy strukturou díla jako celku. Stejně tomu je i s veřejným míněním, i když zde je náš úkol pochopitelně daleko obtížnější.

Při snaze o komplexnější pohled může být východiskem koncepce veřejného mínění jako určité součásti vědomí velkých sociálních skupin společnosti v určité konkrétně historické situaci. Stranou ponecháváme zatím rozbor širších souvislostí veřejného mínění s jinými sociálními jevy a procesy. Opíráme se především, jak již bylo řečeno, o úvahy o objektu a subjektu veřejného mínění, které jsou obsaženy v citovaném článku autorů Tomka, Herzmana a Dvořáka.

První otázkou, která při hledání cesty ke komplexnějšímu popisu veřejného mínění vyvstává, je problém, v jakých filozofických kategoriích lze takový popis formulovat. Ukazuje se, že relevantní a prakticky použitelný je zde pojem *vlastnosti*, je však nutné rozlišovat různé druhy vlastností sociálního jevu. Z hlediska gnozeologického mají v našem případě základní význam *vlastnosti vydělující sociální jev „veřejné mínění“* v rámci celku sociální reality [srovnej {Zich 1974}]. Tyto vlastnosti jsou převážně předmětem zkoumání filozofie, resp. vědeckého komunismu, a hrají důležitou úlohu, chceme-li stanovit zaměření a meze poznání výzkumu veřejného mínění. *Strukturu a dynamiku veřejného mínění jako relativně samostatného sociálního jevu však popisují kvalitativně jiné vlastnosti*, které sice nemají „vydělující funkci“, odrážejí však podstatné vnitřní rysy zkoumaného jevu. V této stati vymezujeme ty vlastnosti veřejného mínění, které se nám z hlediska jeho struktury a dynamiky jeví jako nejobecnější při dodržení zásady, že všechny definované pojmy mají být alespoň *principiálně operacionalizovatelné*, že jednotlivé vlastnosti a jejich stavy mají být zjiřitelné metodami konkrétního sociologického výzkumu.

Vlastnosti vydělující sociální jev veřejné mínění

Pro každou analýzu veřejného mínění mají základní význam vlastnosti, které tento sociální jev vydělují z celku sociální reality. V úvodu jsme řekli, že cílem našeho článku není analýza těchto vlastností, ale rozbor vlastností popisujících strukturu a dynamiku veřejného mínění. Přesto věnujeme první část článku vlastnostem vymezujícím, neboť jejich opominutí by vedlo — byť na jiné úrovni — k takovému izolovanému zkoumání, proti němuž jsme argumentovali v úvodu. V této části článku tedy stručně uvedeme ty základní vlastnosti veřejného mínění, které je třeba mít při každé analýze tohoto jevu na zřeteli.

a) *Veřejné mínění je způsobem existence společenského vědomí* [Filozofický 1976 : 511].

V citovaném článku autorů Tomka, Herzmana, Dvořáka je podrobněji analyzován problém způsobu existence veřejného mínění vzhledem k jeho materiálnímu nositelům, příslušníkům dané společenské skupiny. V souladu s tím zde budeme považovat veřejné mínění za relativně samostatný jev, jehož materiálním nositelem (subjektem) je určitá (vnitřně diferencovaná) velká skupina osob. Jako součást společenského vědomí je veřejné mínění determinováno společenským bytím.

b) *Veřejné mínění je projevem vztahu subjektu k jevům reality* [Filozofický 1976 : 511].

Tato vymezující vlastnost je pro náš záměr velmi důležitá, neboť ukazuje, že každý popis struktury nebo dynamiky veřejného mínění musí být definován v termínech vztahu nositele veřejného mínění k nějakému objektu veřejného mínění. Kdybychom zavedli nějakou charakteristiku na základě pojmů vztahu-

jících se pouze k subjektu veřejného mínění, nepopsali bychom tím mínění samo, ale pouze jeho nositele. Protože jsme však při diskusi k předcházející vlastnosti konstatovali, že veřejné mínění je jev relativně samostatný, nemůžeme poznatky získané na základě takto vytvořené charakteristiky považovat za poznatky o veřejném mínění. Podobně tomu je s charakteristikami zavedenými na základě pojmů vztažených pouze k objektu veřejného mínění.

c) *Veřejné mínění vzniká živelně, nemá vědecký charakter a má emocionální zabarvení* [Grušin 1972 : 18—24].(2)

Veřejné mínění v sobě zahrnuje prvky empirického i teoretického vědomí a nemá proto jako celek vědecký charakter, i když v socialistické společnosti jeho uvědomělost a vědeckost vzrůstá. Živelnost a emocionálnost veřejného mínění má významný vliv jak na strukturu, tak na dynamiku tohoto sociálního jevu. Především můžeme očekávat, že veřejné mínění nebude vždy logicky konzistentní a že bude podléhat krátkodobým změnám právě v závislosti na emocích. Tyto skutečnosti je třeba mít na zřeteli při vymezení vlastností popisujících strukturu a dynamiku a zejména pak při jejich operacionalizaci.

d) *Veřejné mínění je stranické a třídní.*

Veřejné mínění vždy vyjadřuje zájmy určitých tříd, straní určité společenské skupině. Míra stranickosti a její orientace jsou pak již vnitřní vlastností veřejného mínění, k níž se podrobněji vrátíme později. Na tomto místě poznamenáme pouze, že nemůžeme souhlasit s Grušinovou formulací: „V závislosti na okolnostech může být veřejné mínění jak „stranickým“, zaujatým, tak i naopak, „nestranickým“, nezaujatým“ [Grušin 1972 : 18]. Veřejné mínění se může jevit nezaujatým, vyjadřuje-li názor společný všem třídám nebo skupinám, tím však není „nestranické“, ale „stejně stranické“, zájmy všech tříd a stran se v něm odrážejí stejnou měrou.(3)

e) *Veřejné mínění má hromadný charakter,*

tzn. veškeré zákonitosti jeho existence a pohybu mají statisticko-pravděpodobnostní charakter. Tato vlastnost veřejného mínění je dána hromadným charakterem jeho materiálního nositele (subjektu)(4) a má gnozeologické důsledky při vymezování pojmů „stav“ a „změna“ veřejného mínění.

f) *Veřejné mínění má autoregulační funkci.*

Veřejné mínění projevuje svoji existenci prostřednictvím individuálních mínění příslušníků dané skupiny (prvků subjektu). Tato individuální mínění vznikají v závislosti na prostředí, v němž individua žijí, a součástí tohoto prostředí je v soudobé společnosti prakticky u každého jedince také veřejné mínění. Odtud plyne, že veřejné mínění působí na mínění individuí a tím autoregulačně samo na sebe. Zkušenosti nás učí, že autoregulační vliv veřejného mínění je velmi významný a že ho lze využít, ale také zneužít, v propagandě. Výmluvným příkladem zneužití autoregulační funkce k manipulaci míněním jsou předpovědi volebních výsledků v USA, založené na výzkumech volebních záměrů občanů, kdy například malé zastoupení respondentů zamýšlejících volit „malé“ strany vede k rezignaci potenciálních voličů těchto stran.

(2) Formulaci „nemá vědecký charakter“ rozumíme, že do mínění se vedle vědeckých prvků promítají i nevědecké, subjektivní poznatky a že tedy celek nemá rysy vědecké podloženosti a systematickosti; srovnej též [Uledov 1963: 36].

(3) Připomínáme, že usilujeme o vymezení vlastností veřejného mínění v jeho konkrétně historické podobě, charakteristické pro současnou socialistickou společnost.

(4) Blíže k tomu [Tomek 1982].

g) *Veřejné mínění má schopnost hrát roli zpětné vazby v řízení společnosti.* Tato schopnost se realizuje tím více, čím demokratičtější je společenský systém, čím více se společnost blíží komunistické. Problematikou této vlastnosti se podrobněji zabývá Grušin [Grušin 1972 : 68—71]. Výzkum veřejného mínění je jednou z cest, které fungování mínění jako zpětné vazby zprostředkovávají [viz [Rychtařík 1981 : 102—107]]. Je možno říci, že zlepšení a rozšíření informačních kanálů, jimiž proudí k řídicímu centru poznatky nutné pro realizaci uvedené funkce zpětné vazby, je hlavním cílem konkrétního sociologického výzkumu veřejného mínění.

Uvedený výčet vlastností odlišujících veřejné mínění od jiných sociálních jevů není samozřejmě úplný, neboť vyčerpávající vymezení tohoto jevu by přesahovalo rámec tohoto článku. Všimli jsme si pouze těch základních vymezujících vlastností, které se bezprostředně promítají do metodologie výzkumu veřejného mínění a které mají rozhodující význam při popisu struktury a dynamiky tohoto složitého objektu sociologického bádání.

Vlastností popisující strukturu veřejného mínění

Při práci na metodologii tvorby banky dat z výzkumů ÚVVM jsme narazili na problém zjišťování struktury a dynamiky veřejného mínění jako celku. Již v úvodu jsme řekli, že strukturu a dynamiku mínění lze popsat určitými vlastnostmi tohoto jevu, při definování těchto vlastností je však vhodné postupovat po částech, oddělit strukturu od dynamiky, pro obě tyto složky vymezit charakterizující vlastnosti a teprve poté zkoumat jejich dialektický vztah.

Nejprve se budeme věnovat vlastnostem popisujícím strukturu veřejného mínění.

Odhlédneme na okamžik od skutečnosti, že veřejné mínění je stále se vyvíjející jev, že podléhá neustálým změnám působením vnitřních zdrojů pohybu i vlivem vnějších faktorů, a pokusme se popsat stav veřejného mínění v nějakém fixovaném časovém okamžiku. Aktuální stav každého objektu je určen jednak stavem prvků (částí) tohoto objektu, jednak strukturou objektu jako celku. Zjišťování stavu prvků veřejného mínění, tj. názorů na jednotlivé jevy v realitě, jejich hodnocení atp., je dnes běžnou záležitostí, provádí se na celém světě různými metodami konkrétních sociologických výzkumů a je bohatě popsáno v literatuře.⁽⁵⁾ K popisu struktury mínění lze, podle našeho názoru, využít pět základních vlastností:

- a) stranickost a třídnost
- b) informovanost
- c) názorovou vyhraněnost
- d) homogenitu
- e) souvislost mezi názory.

a) *Stranickost a třídnost* veřejného mínění z hlediska jeho vnitřní struktury chápeme jako *orientaci a míru (třídní) vyhraněnosti mínění*. Orientace je dána tím, či zájmy [které třídy nebo skupiny] veřejné mínění vyjadřuje; za míru vyhraněnosti považujeme pak stupeň jednoznačnosti vyjádření zájmů dané třídy (skupiny). Obě složky uvedené vlastnosti osvětlíme na příkladu: Veřejné mínění ve Francii vesměs sympatizuje s bojem francouzské dělnické třídy za zlepšení pracovních podmínek a v tomto smyslu je orientováno na zájmy dělnické třídy, živelně se v něm tedy projevuje třídnost ve smyslu podpory zájmů dělnické třídy. Přitom však je souhlas projevován především s ekonomickým

(5) Například [Jadov 1977]; [Grušin 1972]; [Zich 1976] a další.

bojem a je doprovázen řadou názorů, které ukazují na vlivy zájmů jiných tříd (např. jsou podporovány pouze akce nenarušující vžitý buržoazně demokratický systém). Veřejné mínění je tedy v této oblasti málo třídně vyhraněné.

Stranickost a třídnost veřejného mínění můžeme zjišťovat jak přímými otázkami (např. „Je podle Vás správná snaha dělnické třídy v kapitalistických zemích dosáhnout znárodnění průmyslu?“), tak otázkami nepřímými. Druhý způsob je přitom častější, neboť stranickost a třídnost mínění bývá považována za prestižní nebo i existenční záležitost. Nepřímá metoda má navíc tu výhodu, že umožňuje získat informace i o neuvědomělých, latentních projevech zájmů různých tříd a skupin ve veřejném mínění. Dobrých výsledků bylo v ÚVVM dosaženo například nepřímým zjišťováním inklinace k nemarxistickým typům světového názoru metodou odvozenou z Likertovského škálování.

b) *Informovanost* veřejného mínění zachycuje stupeň pravdivosti, tj. úplnosti a správnosti veřejného mínění, zejména stránky vymezení jevů.(6) Analýza informovanosti je zvláště důležitá tam, kde má být poznatků o veřejném mínění využito k řízení společenských procesů. Například pro potřeby řízení ateistické propagandy byl prováděn výzkum, v němž je jedním z indikátorů dosaženého stupně sekularizace názor na prospěšnost marxistického ateismu pro život lidí naší socialistické společnosti. Hodnoty tohoto indikátoru mohly být smysluplně využity pouze v souvislosti s tím, nakolik přesně dotazovaný věděl, co marxistický ateismus je.

Informovanost jako vlastnost veřejného mínění má dvě základní složky: *stupeň shody mínění s objektivní realitou a stupeň objektivní autoreflexe*. První složka vyjadřuje, nakolik věrně odráží mínění dané skupiny (subjektu) objektivně existující jevy a vztahy mezi nimi, druhá říká, nakolik je ve veřejném mínění přítomno uvědomění faktorů, které jeho vznik ovlivňují. Je pochopitelné, že obě složky informovanosti můžeme zjišťovat pouze tehdy, známe-li stav objektivní reality, včetně skutečných zdrojů mínění. Zjišťování informovanosti proto překračuje meze výzkumu veřejného mínění, předpokládá komplexní sociologický výzkum, kde rozbor mínění bude pouze jednou integrální částí.(7)

c) *Názorová vyhraněnost* a její protipól — nevyhraněnost patří k nejproblematičtějším vlastnostem veřejného mínění a týká se, ač se to na první pohled nemusí zdát zřejmým, všech stránek mínění. Zjevná je u stránky vymezení, kde vyhraněností rozumíme míru určenosti a jednoznačnosti odrazu určitého jevu ve veřejném mínění. Není přitom podstatné, nakolik se tento odraz shoduje se skutečností. Veřejné mínění určité skupiny populace (konkrétně starších ortodoxně věřících občanů) představuje poměrně vyhraněný názor, že šířit náboženství je příkaz boží, vyhraněný názor je tedy v tomto příkladě nejen nepřesným, ale dokonce zásadně chybným odrazem reality. U stránky hodnocení se vyhraněnost projevuje jednak různou mírou souhlasu, spokojenosti apod., jednak zaměnitelností či nezaměnitelností pořadí dvou hodnot v nějaké hodnotové stupnici. Zatímco míra souhlasu či spokojenosti je běžně zkoumána otázkami typu: „Když se zamyslíte nad službami v místě vašeho bydliště, řekl byste, že jste s nimi velmi spokojen, spokojen, spíše spokojen, spíše nespokojen, nespokojen nebo velmi nespokojen?“, nejsou pro řešení problému zaměnitelnosti pořadí hodnot zatím známy uspokojivé postupy.

(6) Jednotlivé stránky veřejného mínění jsou vymezeny v práci [Tomek 1982].

(7) Závažnou metodologickou otázkou je vztah informovanosti a kompetentnosti veřejného mínění. Kompetentnost však podle našeho názoru není vnitřní vlastností mínění, spíše determinuje jeho společenskou funkci. Proto zde pojem kompetentnosti nerozebíráme.

Stejně je možno ukázat význam názorové vyhraněnosti i u stránky konstruktivně normativní a u stránky názorové autoreflexe. Záměrem zavedení této vlastnosti však není zkoumat odděleně vyhraněnost jednotlivých stránek veřejného mínění, *ale vyhraněnost mínění jako celku*. Pak ovšem vystupují do popředí dva další problémy: 1. nakolik je vyhraněnost jednotlivých stránek mínění vzájemně podmíněna; 2. co říci o vyhraněnosti mínění jako celku, jsou-li jeho jednotlivé stránky vyhraněné v různé míře. Řešení obou těchto problémů si vyžádá ještě mnoho úsilí při operacionalizaci pojmu vyhraněnosti i při shromažďování empirických údajů, neboť odpověď na takto formulované otázky nelze hledat pouze deduktivní metodou.

d) *Homogenita* veřejného mínění vyjadřuje podstatně jinou kvalitu než názorová vyhraněnost: vyjadřuje míru shody nebo neshody mínění různých skupin zkoumané populace (tj. subjektu mínění), bez ohledu na to, zda se jedná o skupiny vytvořené na základě apriorní či aposteriorní diferenciaci.[8] Rozdíl obou vlastností je patrný, jakmile si uvědomíme, že celá zkoumaná skupina může zastávat v podstatě týž názor, více či méně vyhraněný (např. dosti homogenní je v naší populaci vymezení jevu „kvalita práce“, ale u skupiny technicko-inženýrských a technicko-hospodářských pracovníků je vymezení tohoto jevu daleko vyhraněnější než u zbytku populace), nebo naopak, různé skupiny mohou zastávat různé názory se stejnou mírou vyhraněnosti. Ukážeme si to na jednoduchém hypotetickém příkladu. V tabulkách 1 a 2 jsou zachyceny řádkové procentní četnosti odpovědí na otázku spokojenosti se službami a dopravou do zaměstnání:

Tabulka 1. Spokojenost se službami v místě bydliště (v %)

	velmi spokojen	spíše spokojen	spíše nespokojen	velmi nespokojen	počet dotázaných (n)
obec A	12	72	15	1	500
obec B	30	22	31	17	500
obec C	15	22	38	35	500
celkem	16	38	28	18	1500

Tabulka 2. Spokojenost s dopravou do zaměstnání (v %)

	velmi spokojen	spíše spokojen	spíše nespokojen	velmi nespokojen	počet dotázaných (n)
obec A	13	71	14	2	500
obec B	28	16	37	19	500
obec C	4	20	25	51	500
celkem	15	36	25	24	1500

Přestože názorová vyhraněnost v jednotlivých obcích je u obou sledovaných názorů prakticky stejná (například hodnoty ordinálních rozptylů jsou pro obec A 0,4998 a 0,5342, pro obec B 1,2014 a 1,2038 a pro obec C 0,9442 a 0,9414), spokojenost s dopravou je daleko méně homogenní (například při měření koefi-

(8) Rozlišení apriorní a aposteriorní diferenciaci subjektu je uvedeno v [Tomek 1982].

cientem explanační síly rozkladu je heterogenita spokojenosti se službami v jednotlivých obcích 0,1687, zatímco heterogenita spokojenosti s dopravou 0,2020, což je o 20 % více). (9)

e) *Vazbou mezi názory* rozumíme kauzální nebo statistickou souvislost mezi názory na různé jevy nebo mezi různými stránkami názorů. Fragmenty této vlastnosti veřejného mínění jsou ve výzkumné praxi zjišťovány běžně, obvykle metodou statistického měření souvislosti mezi názory, doprovázeného teoretickými úvahami o kauzalitě zjištěného vztahu. Poměrně málo jsou dosud v praxi využívány statistické modely založené na předpokladu kauzální závislosti (faktorová analýza, path analýza apod.). Velmi málo pak bývají sledovány vazby mezi různými stránkami názorů. Tyto vazby přitom nemusí být vždy jednoduché, neboť například shodné vymezení nějakého jevu může vést v různých skupinách k různému hodnocení a k diametrálně odlišné normativní konstrukci, hodnocení a normativní konstrukce naopak bývají úzce svázány.

Kardinálním problémem je, zda běžně užívaná matice koeficientů souvislosti mezi názory skutečně vyjadřuje vazbu mezi nimi. Domníváme se, že tomu tak není, že vazba mezi názory je podstatně složitější a že zde před námi stojí úkol operacionalizovat tuto na první pohled jednoduchou vlastnost tak, aby zachycovala komplexně podstatné souvislosti v rámci určitého problémového okruhu.

Při vymezení jednotlivých vlastností popisujících strukturu veřejného mínění jsme uváděli příklady možnosti, jak lze tyto vlastnosti v praxi zjišťovat. Jednalo se však vždy o zjišťování úrovně dané vlastnosti ne pro veřejné mínění jako celek nebo alespoň pro veřejné mínění v rámci určitého problémového okruhu, ale pro mínění o jednom určitém jevu (pochopitelně s výjimkou diskuse o vazbě mezi názory). Operacionalizace uvedených vlastností z hlediska potřeb celkového popisu zůstává nadále otevřenou otázkou, jejíž řešení představuje na cestě hledání charakteristik veřejného mínění etapu neméně náročnou než vymezení vlastností.

Vlastnosti popisující dynamiku veřejného mínění

V předcházející části článku jsme abstrahovali od vývojových změn veřejného mínění, zkoumali jsme jakousi fotografii zachycující strukturu veřejného mínění v daném okamžiku. Pro zavedení vlastností popisujících dynamiku musíme provést opačnou abstrakci než v předchozím případě: předpokládejme, že můžeme sledovat vývoj veřejného mínění v čase, že se však při tomto vývoji nemění struktura mínění. Takový předpoklad říká, že se sice mohou měnit názory a mínění, vazby mezi názory však zůstávají stejné, názory jsou stále stejně vyhraněné, vyjadřují stejné třídní a skupinové zájmy, odrážejí realitu s nezměněnou informovaností a jsou stejně homogenní (resp. heterogenní).

Již v úvodu jsme řekli, že veřejné mínění obsahuje, stejně jako všechny ostatní společenské jevy, zdroje samopohybu a navíc je silně ovlivňováno vnějšími faktory. Výsledkem působení všech těchto vlivů je neustálý pohyb, vývoj.

Rozborem změn veřejného mínění můžeme odhalit dvě složky tohoto pohybu, dvě vlastnosti popisující jeho dynamiku:

- a) flexibilitu a stabilitu,
- b) dlouhodobou vývojovou tendenci.

a) *Flexibilita* veřejného mínění odráží to, jak mínění reaguje na podněty a v určitém časovém intervalu se mění. Je vyjádřena dvěma složkami: *dobou odezvy*, vyjadřující, za jak dlouho po působení daného vlivu dochází k jím vy-

(9) Statistické míry viz [Řehák 1978].

volávaným změnám a jak dlouho tyto změny probíhají, a *mírou změny*, zachycující v určitém smyslu rozdíl stavu před působením vlivu a po něm. Míru změny je přitom třeba chápat dynamicky, neboť se mění v čase od okamžiku, kdy sledovaný vliv začne působit, po celou dobu odezvy. Je-li flexibilita určitých názorů velmi malá nebo neobjevují-li se podněty ke změně těchto názorů, přetrvává určitý stav mínění po delší období, mínění je stabilní. Již jsme se zmínili o tom, že veřejné mínění jako celek je dynamické a stále se mění, pro výzkumnou praxi je však smysluplné zabývat se stabilitou podstatných složek názorů v rámci určitých problémových okruhů. Stabilita je přitom určitým protipólem, ne však opakem flexibility. Veřejné mínění totiž může být flexibilní vůči určitým vlivům, avšak působením „protipodnětů“ může být udržováno v podstatě stabilním. Příkladem zde může být názor na poměr vojenských sil ve světě, který je flexibilní (ovlivnitelný zejména informacemi o nových druzích zbraní), přesto však je poměrně stabilní: lidé si totiž koneckonců uvědomují, že v odpověď na zavádění nových zbraní v armádách imperialistických států zdokonaluje svoji bojovou techniku i svazek armád socialistických států a navíc řada událostí ve světě ukazuje, že technická vybavenost imperialistické armády není totožná s jejich skutečnou bojovou silou.

Flexibilitu veřejného mínění lze zjišťovat metodou řetězených pozorování „před a po“, při níž se za jinak stejných podmínek provede jedno pozorování před začátkem působení daného vlivu a jedno nebo více po něm. V případě jednoho pozorování „po“ se pochopitelně nepodaří získat žádné informace o době odezvy, ale pouze míru změny podmíněnou zvoleným časovým odstupem pozorování po působení zkoumaného vlivu.

Zjišťování stability veřejného mínění lze provádět řadou opakovaných měření, která nemusí nutně probíhat ve stejných podmínkách. Názor totiž považujeme za stabilní, pokud se v podstatě nemění v různých vnějších podmínkách. Přitom zde stejně jako u flexibility zůstává nevyjasněnou otázka vztahu stability veřejného mínění z hlediska určitého problémového okruhu ke stabilitě (flexibilitě) jednotlivých názorů. Veřejné mínění v rámci daného problémového okruhu je možné považovat za stabilní například tehdy, jsou-li stabilní všechny názory podstatné pro tento okruh. Flexibilitu pak budeme charakterizovat dobou odezvy celého komplexu těchto názorů, míru změny nějakou souhrnnou měrou změn jednotlivých názorů. Úplné řešení tohoto problému bude samozřejmě předpokládat precizní operacionalizaci obou uvedených vlastností.

b) *Dlouhodobá vývojová tendence* stojí nad stabilitou a flexibilitou asi tak jako trend časové řady nad periodickými, sezónními a náhodnými vlivy. V ní se nejmarkantněji projevují některé vlastnosti vymezující veřejné mínění, zejména obecná stranickost a třídnost, autoregulativnost a hromadnost.

Dlouhodobou vývojovou tendenci můžeme zjišťovat pouze na základě dlouhých časových řad výzkumů mínění, které poskytnou dostatek materiálu, abychom mohli eliminovat vliv flexibility na názory zjištěné při jednotlivých šetřeních. Flexibilita, respektive změny mínění způsobené jeho flexibilitou, mají totiž vzhledem k dlouhodobé vývojové tendenci charakter náhodných odchylek.

Vztah vlastností popisujících strukturu a dynamiku veřejného mínění

Je zřejmé, že abstrakce provedené ve třetí a čtvrté části tohoto článku jsou umělé a že v praxi nelze zkoumání struktury a dynamiky veřejného mínění, stejně jako u ostatních sociálních jevů, oddělit. Stručně to lze vyjádřit tezí, že

struktura veřejného mínění je dynamická a jeho dynamika je podmíněna strukturou. Vezměme proto nyní jednotlivé definované vlastnosti a rozebereme jejich „druhý“, tj. pro vlastnosti popisující strukturu dynamický a pro vlastnosti popisující dynamiku strukturní aspekt.

První vlastností, kterou jsme ve třetí části článku zavedli, byla stranickost a třídnost. U této vlastnosti má informace o dynamice mimořádný význam. Zjištění o míře třídnosti, například světového názoru, je prakticky bezcenné, nemůžeme-li jej doprovodit poznatky o tom, nakolik jsou třídně uvědomělé názory stabilní a zda z hlediska dlouhodobé tendence dochází k posilování či oslabování třídních prvků ve světovém názoru. Zejména v krizových letech 1968—69 se ukázalo, že i třídně uvědomělé složky veřejného mínění určité části československé populace byly silně flexibilní.

Prakticky stejný význam má dynamický aspekt, hovoříme-li o informovanosti veřejného mínění. Má-li veřejné mínění plnit úlohu aktivního elementu při výstavbě socialistické společnosti, musí stále věrněji odrážet realitu této výstavby. V dlouhodobé tendenci by tedy měla růst informovanost veřejného mínění a správný odraz skutečnosti by se měl stávat čím dále stabilnějším.

Zvláštní pozornost zasluhuje dynamický aspekt vazby mezi názory. Bylo by nesprávné se domnívat, že zjistíme-li více či méně těsnou vazbu mezi určitými názory, musí se tyto názory vyvíjet jednoznačně shodně. Nejsou výjimkou skupiny názorů, mezi nimiž existuje poměrně silná vazba, z nichž však některé jsou silně flexibilní a jiné nikoli.⁽¹⁰⁾ Neflexibilní názory mohou v takovém případě působit jako vnitřní podněty proti flexibilním změnám celé sledované skupiny. Avšak ani dlouhodobý vývoj názorů, jejichž aktuální souvislost jsme zjistili, nemusí být bezrozporný. Vztahy mezi názory se mohou oslabovat nebo zanikat, při výskytu nových jevů mohou do již existujících souvislostí vstupovat nové.

Dynamičnost názorové vyhraněnosti a heterogenity je na první pohled zřejmá a není ji tedy nutné zvláště rozebírat. Uveďme si jen jeden příklad procesu kolísání úrovně homogenity při změnách vyhraněnosti mínění. Veřejné mínění československé populace považuje ČSSR za ekonomicky vyspělý stát a je v tomto smyslu dosti homogenní a stabilní. Jakmile však nastanou potíže v zásobování nějakým běžným druhem zboží, homogenita se naruší vlivem flexibilních změn mínění určitých skupin populace. Postupně si však i tyto skupiny uvědomují, že daný výkyv v zásobování není pro hodnocení ekonomické úrovně státu příliš podstatný. Sníží se tedy vyhraněnost mínění o naší ekonomické úrovni a homogenita se obnoví. Z hlediska dlouhodobé tendence pak tento proces vyznívá jako setrvalá homogenita při klesající vyhraněnosti stránky vymezení.

Souhrnně můžeme konstatovat, že všechny vlastnosti popisující strukturu veřejného mínění je nutno chápat v časových dimenzích, tedy dynamicky. Pro obě vlastnosti popisující dynamiku současně platí, že je nelze odtrhnout od struktury veřejného mínění. Klíčovou úlohu zde má především vazba mezi názory, která do jisté míry vymezuje rámec možných (krátkodobých i dlouhodobých) názorových změn. Důležité je si při tom znovu uvědomit, že určitý vývoj názorů probíhá v rámci nezměněných vazeb, které mezi nimi existují, že však silný vnitřní či vnější podnět může způsobit změny nejen v názorech samých, ale i ve vazbách mezi nimi. Podmíněnost dynamiky veřejného mínění

(10) Je například prokázána souvislost mezi tím, jak občanům vyhovuje místo jejich bydliště, a spokojeností s úrovní služeb a zásobování v místě bydliště. Zatímco celkový názor na obec je poměrně stabilní, hodnocení služeb a zásobování podléhá změnám v závislosti na bezprostřední aktuální zkušenosti.

vazbou mezi názory je tedy relativní, omezená dynamikou vazeb samotných

Stranickost a třídnost, zvláště jde-li o třídnost uvědomělou, je podstatnou determinantou zejména flexibility a stability veřejného mínění. Je-li totiž veřejné mínění silně stranické a uvědoměle třídní, projevuje se v utváření prakticky všech názorů jistý globální, světonázorový nadhled, který způsobuje, že jevy reality jsou veřejným míněním posuzovány v širších souvislostech. Jevy vyskytující se nahodile pak samozřejmě nepůsobí v mínění podstatné změny, mínění je tedy méně flexibilní. Pochopitelně to neznamená, že mínění v tomto případě není flexibilní vůči vlivu neočekávaných událostí, jako například vůči tomu, že USA podepsaly smlouvu SALT, ale poté ji neratifikovaly. Taková událost může právě v třídně vyhraněném veřejném mínění vést k zásadním změnám názorů na mezinárodní politickou situaci. Obecně však platí, že třídně vyhraněné mínění (ve smyslu zájmů dělnické třídy) odráží společenské jevy přesněji a s větším historickým přehledem, což v důsledcích vede k jeho větší stabilitě. Třídnost a stranickost veřejného mínění se také samozřejmě dotýká jeho dlouhodobé vývojové tendence. Tato skutečnost je zřejmá, jakmile si uvědomíme, že veřejné mínění je, jako všechny součásti ideologické nadstavby, ve své podstatě určováno společenským bytím, které se v současné epoše vyvíjí směrem od kapitalismu ke komunismu. Jsou-li tedy ve veřejném mínění nějaké třídy nebo skupiny prvky buržoazní nebo maloburžoazní, musí se v souladu s potřebami vývoje společnosti mínění tohoto subjektu zásadně změnit. Aktuálním úkolem výzkumu v tomto případě je zjistit, zda vývoj mínění k těmto změnám směřuje nebo ve kterých problémových okruzích tomu tak prozatím není. Stručně bychom mohli říci, že úkolem je zjistit, nakolik je dlouhodobá tendence mínění v souladu s historickou tendencí vývoje společnosti.

Podobně jako stranickost a třídnost ovlivňuje dynamiku mínění také informovanost, neboť čím je informovanost vyšší, tím je vyšší také stabilita, a naopak nižší flexibilita způsobovaná vlivem nahodilých a nepodstatných událostí. Naproti tomu roste flexibilita způsobovaná vlivem podstatných jevů v tom smyslu, že tyto jevy jsou vnímány v kontextu celé sociální reality a názory na ně se rychleji vyhraňují.

O významu zbývajících dvou strukturních vlastností — názorové vyhraněnosti a homogenity — není třeba znovu hovořit, neboť zjevně vyplývá z toho, co bylo řečeno o jejich dynamických charakteristikách. Připomeňme pouze zkušenost, že vyhraněné názory bývají obvykle méně flexibilní než nevyhraněné, a že díky autoregulační vlastnosti veřejného mínění je zpravidla stabilnější mínění homogenní než nehomogenní.

Závěr

Souhrnně můžeme říci, že popis veřejného mínění prostřednictvím uvedených vlastností vychází z dialektického vztahu struktury a dynamiky tohoto společenského jevu. Komplex definovaných vlastností zachycuje ty aspekty, které jsou nezbytné pro získání globálních poznatků o veřejném mínění. Teoreticko-metodologické práce tím však nekončí, neboť jednotlivé vlastnosti je třeba podrobněji operacionalizovat a potom prověřit ve výzkumné praxi. Autoři se domnívají, že pokud se navržený komplex osvědčil, mohl by se stát účinným poznávacím nástrojem, umožňujícím hlouběji využít rozsáhlé datové báze (získané empirickými výzkumy), pro vytváření obecnějších teoretických koncepcí v sociologii veřejného mínění, a současně působícím proti pozitivistickým tendencím fetišizace empirické stránky poznávacího procesu. Současně by tento

přístup mohl vytvořit podmínky pro efektivnější využívání výsledků výzkumů veřejného mínění ve společenské praxi.

Literatura

Filozofický slovník. Praha, Svoboda 1976.

Grušin, B. A.: *Veřejné mínění a jeho výzkum.* Praha, Svoboda 1972.

Jadov, V. A.: *Sociologický výzkum.* Bratislava, Pravda 1977.

Rehák, J. — Reháková, B.: *Základní charakteristiky proměnných s konečným počtem hodnot a distanční analýza jejich rozložení.* Sociologický časopis XV, 1978, č. 2.

Rychtařík, K.: *Socialistická politika a veřejné mínění.* Nová Mysl XXXV, 1981, č. 4.

Tomek, I. — Herzmann, J. — Dvořák, P.: *Objekt a subjekt veřejného mínění z hlediska výzkumné praxe.* Sociologický časopis XX, 1983, č. 4.

Uledov, A. K.: *Общественное мнение советского общества.* Москва, Соцекгиз 1963.

Zich, F.: *Sociální jev jako předmět sociologických výzkumů.* Sociologický časopis XI, 1974, č. 4.

Zich, F.: *Sociologický výzkum.* Praha, Svoboda 1976.

Zpráva Ústředního výboru KSSS a další úkoly strany ve vnitřní a zahraniční politice. XXVI. sjezd KSSS, Rudé právo 1981, 24. 2.

Резюме

Я. Герцманн - И. Томек - П. Дворжак - Ф. Зих: Основные свойства социального явления «общественное мнение»

Статья представляет свободное продолжение статьи «Объект и субъект общественного мнения с точки зрения исследовательской практики», опубликованной в журнале «Социологический часопис» № 4/1983, и отражает стремление глубже теоретически постигнуть общественное мнение как социальное явление.

Первая часть статьи посвящена свойствам, характеризующим общественное мнение как специфическое явление и выделяющим его в рамках социальной реальности. На основе философских и социологических постулатов здесь обобщается семь основных атрибутов общественного мнения, как оно отражается марксистско-ленинской обществоведческой теорией.

Вторая часть статьи посвящена свойствам, постигающим внутреннюю структуру общественного мнения. Здесь определяются такие понятия, как партийность и классовость общественного мнения, информированность, определенность взглядов, однородность взглядов и их взаимосвязь. В тексте, кроме теоретического определения этих понятий, освещаются также возможности и проблемы операционализации отдельных свойств.

Взаимопополняющую роль к свойствам, характеризующим структуру общественного мнения, играют характеристики его динамики, описанные в третьей части статьи: гибкость и долгосрочная тенденция развития.

Заключительная часть статьи посвящена диалектике взаимоотношения структурных и динамических свойств общественного мнения, их взаимообусловленности. Обнаруживается, что комплекс определенных выше характеристик может служить в качестве базы получения глобальных сведений об общественном мнении и в то же время повысить систематичность его эмпирического изучения.

Summary

J. Herzmann — I. Tomek — P. Dvořák — F. Zich: Basic Attributes of the Social Phenomenon "Public Opinion"

The paper brings a loose continuation of the article *Object and Subject of Public Opinion in the Aspect of Research Practice*, published in the *Sociological Review* No. 4/1983, and reflects the endeavour to arrive at a more thoroughgoing theoretical comprehension of public opinion as a social phenomenon.

The first part of the paper is devoted to the attributes characterizing public opinion as a specific phenomenon and isolating it within the framework of social

reality. On the basis of philosophical and sociological postulates, seven basic attributes of public opinion — as it is reflected by Marxist-Leninist social-scientific theory — are summed up here.

In its second part the paper deals with attributes throwing light upon the inner structure of public opinion. The concepts of the Party spirit and class character of public opinion, of the information level, definitely formed opinions, homogeneity and coherence of views are defined. Besides their theoretical definition, also the possibilities and problems of the operationalization of individual attributes are outlined.

Complementary to the attributes elucidating the structure of public opinion are the characteristics of its dynamics, described in the third part of the paper: flexibility and the long-term developmental tendency.

In conclusion the paper deals with the dialectics of the relation between structural and dynamic attributes of public opinion and with their mutually conditioned character. It is evident that the complex of defined characteristics can serve as a basis for acquiring global findings concerning public opinion, and simultaneously raise the systematic character of empirical research in this area.